

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİR-
LİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ**

*Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin
anadan olmasının 85-ci ildönümünə
həsr olunur*

**GƏNC TƏDQİQATÇILARIN “XXI ƏSR-
QLOBALLAŞMA: MÜLAHİZƏLƏR, DÜŞÜNCƏLƏR”
MÖVZUSUNDA ELMİ-PRAKTİK KONFRANSININ**

**MATERİALLARI
(26 aprel 2008-ci il)**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİR-
LİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ**

*Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin
anadan olmasının 85-ci ildönümünə
həsr olunur*

**GƏNC TƏDQİQATÇILARIN “XXI ƏSR-
QLOBALLAŞMA: MÜLAHİZƏLƏR, DÜŞÜNCƏLƏR”
MÖVZUSUNDA ELMİ-PRAKTİK KONFRANSININ**

**MATERİALLARI
(26 aprel 2008-ci il)**

BAKI-2008

*Bakı Dövlət Universiteti Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsi gənc tədqiqatçıların «XXI əsr-qloballaşma: mülahizələr, düşüncələr» mövzusunda elmi – praktik konfransın materialları
(26 aprel 2008-ci il)*

Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsinin Elmi Şurasının
8 aprel 2008-ci il tarixli qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

1. akad. A.M.Məhərrəmov	- rektor, sədr
2. prof. İ.Ə.Əliyev	- elmi işlər üzrə prorektor,
sədr müavini
3. prof. H.Ə.Əlizadə	- dekan, sədr müavini
4. akad. F.F.Qasımzadə	- kafedra müdiri
5. AMEA-nın müxbir
üzvi. B.H.Əliyev	- kafedra müdiri
6. prof. H.R.İmanov	- kafedra müdiri
7. prof. M.B.Zeynalov	- kafedra müdiri
8. prof. İ.Ə.Rüstəmov	- kafedra müdiri
9. prof. N.M.Muxtarova	- kafedra müdiri
10. dos. Ə.C.Əhmədov	- kafedra müdiri
11. dos. Q.Y.Abbasova	- dekan müavini, məsul
katib

Yeniyyətlərdə **susidal** davranışın təzahür xüsusiyyətləri

BDU-nun psixologiya
kafedrasının magistrantı
Əli Ayan

Araşdırmalar göstərir ki, orta məktəb şagirdləri, xüsusilə yeniyyətlə yaşlılar arasında susidilərin profilaktikası məqsədilə məqsədyönlü iş aparılmır. Odur ki, yeniyyətlərin susidal davranışının profilaktikası problemi hələ də öz həllini yetərinə tapmamış problem kimi diqqət mərkəzindədir. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanda yeniyyətlər arasında susidilərin sayı əvvəlki illərə nisbətən çoxalmışdır. Yeniyyətlə müxtəlif səbəblərdən çox ciddi və dərin stress keçirdiyi zaman susidal davranışa əl atır. Ona kömək edəcək, psixoloji yardım göstərəcək adam isə tapılmır.

Validənlər yeniyyətlə yaşlılara “uşaq” gözü ilə baxır, müəyyən məsələlərdə onlarla hesablaşmır, “mən deyən olmalıdır” prinsipi ilə hərəkət edirlər. Ailədə, eləcə də məktəbdə yeniyyətlə yaşlılar diqqətdən kənar qaldıqda, özləri bildiyi kimi hərəkət edir, özbaşınalıq yaranır, ərköynlük çoxalır, nəticədə yeniyyətlə istədiyini icra edir. İcra edə bilmədikdə, istəyinə nail olmadıqda depressiv hala düşür, stressiv hal şiddətlənir. Susidal davranış təzahür edir. By da faciə ilə nəticələnir.

Bir çox görkəmli tədqiqatçılar, xüsusilə bu sahədə yetərinə nəticə əldə etmiş mütəxəssislər olan Offo, V.A.Tixonenko, Alessi, B.Crumbey, A.Q.Ambrumova, R.E.Liqko və başqalarının tədqiqatlarında susidal davranışın psixoloji, sosial- psixoloji, psixopatoloji səbəbləri öz izahını tapmışdır. Azərbaycan psixoloqlarından Ə.S.Bayramov, B.H.Əliyev, M.N.İmamverdiyeva, E.Ə.Əhmədova, Hüseyn Şərqi, psixiatrlardan A.A.Sultanov, N.V.İsmayılov və başqaları tərəfindən susidal davranış problemi bu və ya digər istiqamətlərdə şərh olunmuşdur.

Aparılan tədqiqatların və eləcə də Uşaq hüquqları üzrə QNT Alyansı, Azərbaycan Uşaq Birliyi, “İşıqlı Ev Mərkəzi”, “Sos Kinderdorf”, “Ümid Yeri” kimi qeyri-hökumət təşkilatlarının ekspertlərinin rəylərinə istinadən qeyd edə bilirik ki, ailədə valideyn-övlad münasibətlərini tənzimləmək zəruridir, necə deyərlər yeniyetmə yaşlıların əl-qol açmalarına imkan verilməməlidir. Ailədəki münaqişələr, böhranlı psixoloji durum susidal davranışa şərait yaradan amillərdəndir. Heç şübhəsiz, bunun qarşısı vaxtında alınmalıdır.

Qloballaşma haqqında bir necə söz

Vüqar Sahib oğlu Rüstəmov

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünya siyasətinə təsir edən başlıca amillərdən biri qloballaşmadır. Ona görə də qloballaşmanın məzmununu, mahiyyətini və ayrı-ayrı ölkələr və bütövlükdə beynəlxalq aləm üçün yaratdığı mənfi və müsbət nəticələri araşdırmağa xüsusi tələbat yaranmışdır.

Qloballaşma ictimai həyatın bütün sahələrini - iqtisadiyyatı, siyasəti, mədəniyyəti, ekologiyanı, beynəlxalq münasibətləri, lokal informasiyanı əhatə etməklə yanaşı bütün dünya birliyinin gələcək inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Müasir şəraitdə qloballaşma termin kimi geniş şəkildə işlədilsə də, bu mürəkkəb fenomenin özünə münasibətdə müxtəlif elm sahələri təmsilçilərinin baxışları heç də birmənalı deyildir.

Başqa sözlə, qloballaşma prosesinə hansı mövqedən yanaşmaq məsələsində müxtəlif izahlar mövcuddur:

- qloballaşma milli dövlət modeli əsasında dünya birliyinin yaradılmasını nəzərdə tutur;

-qloballaşma prosesinin idarə edilməsi real tələbatdır, ona görə də əsas fəaliyyət göstərən subyekt kimi BMT-ni təkmilləşdirmək zəruridir;

-qloballaşmanın müqəddaratı bu prosesin əsas fəaliyyət göstərən subyektləri kimi ABŞ-ın və digər super dövlətlərin qlobal problemləri öz imkanları daxilində necə həll etmələrindən asılı olacaqdır və s.

Təbiidir ki, qloballaşmaya necə yanaşılması aparıcı dövlətlərin təhlükəsizlik siyasətində və eləcə də təhlükəsizlik konsepsiyalarında öz əksini tapır.

Analitiklər birmənalı şəkildə bildirirlər ki, qloballaşma müasir cəmiyyətlərin dinamikasından və əlaqələrindən təşəkkül tapan, getdikcə güclənən bir meydir. Başqa sözlə, müasirlik qloballaşır.

Özünütəhsil tələbələrində idrak fəallığının artırılmasında mühüm vasitə kimi

dos. N.B.İmamverdiyeva

dos. F.M.Məmmədov

Adətən XX əsri elmi-texniki tərəqqi, atom və kosmos əsri adlandırırlar. Təbii ki, XXI əsr informasiya əsri olacaqdır. Bu isə, öz növbəsində, təhsil sisteminin yenidən qurulmasını, informasiya axınına vaxtında cavab verməyi tələb edir. Bu gün müxtəlif növ təhsil müəssisələrində mənimsənilən biliklər fasiləsiz təhsil üçün yalnız fundament ola bilər. XXI əsrin güclü informasiya partlayışları istehsal sahələrinin və texnologiyaların dinamik yeniləşməsi, fəaliyyət sahələrinin xarakterinin sürətlə və çevik növbələşməsi, hər bir insanın qarşısında biliklərini artırmaq, şəxsi keyfiyyətini, mədəni səviyyələrini inkişaf etdirmək, özünütəkmilləşdirmək, bir sözlə, özünütəhsil bacarıqlarına, vərdislərinə yiyələnmiş kimi çox vacib bir vəzifə qoyur. Özünütəhsil müasir dövrdə hər bir insanın həyat tərzinin ayrılmaz tərkib hissəsini çevrilmişdir. Əslində təhsilin fasiləsizliyi, ömür boyu davamlılığı özünütəhsil fəaliyyəti ilə reallaşır və tamamlanır. Ona görə də orta mək-

təbdən başlayaraq gəncləri özünütəhsil fəaliyyətinə məqsədyönlü, ardıcıl və sistemli şəkildə hazırlamaq böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, tələbə gənclərin bir şəxsiyyət kimi formalaşması, onun intellektual sferasının inkişafı ali məktəbin üzərinə düşür. Cəmiyyət həyatının ehtiyaclarını təmin etmək, yüksək professional, ümummədəni dünyagörüşü, təşkilatçılıq və idarəçilik fəaliyyəti ilə seçilən mütəxəssislər, ixtisaslı kadrlar məhz ali məktəbdə hazırlanır.

Özünütəhsil tələbələrin idrak fəallığının artırılmasında mühüm vasitələrdən biridir.

Bu gün tələbələrə təhsil müddəti ərzində bəşəriyyətin təbiət, cəmiyyət, insan və təfəkkür haqqında əldə etdikləri biliklər sistemini tam mənimsətmək mümkün deyil. Qloballaşma və inteqrasiya əsərində tələbələr yalnız hazır biliklərə yiyələnməməli, əzbərlənməməli, həm də həmin bilikləri müstəqil əldə etməli, onu təkmilləşdirməli, yeni bilikləri tamamlamalı, yeni faktları qiymətləndirməli, həyatın tələb etdiyi ideyaları, hadisələri, fikrəri təhlil etməyi bacarmalıdır. Bu isə tələbələrin yeni özünütəhsil metodlarına sahib olmasını plana çəkir. Mümkün qədər tələbələri müxtəlif informasiya mənbələri üzrə işə cəlb etmək, onların tələbatlarını, maraq və motivlərini inkişaf etdirmək, onların idrak qabiliyyətlərini yeni istiqamətə döndərmək, mütəşəkkil mütəxəssis kimi elmi biliklərini elmi biliklərini artırmaları, yeni ədəbiyyatları, xüsusən ixtisasları ilə bağlı ədəbiyyatları müstəqil öyrənməyə hazırlamaq lazımdır.

Tələbələrdə yeni informasiyaları əldə etməyə stimül yaratmaq məqsədilə onlar mənt üzərində işə, mənbələr, əyani vasitələr üzərində işə cəlb etmək çox vacibdir. Məlumdur ki, mətn üzərində iş dərslük və vasitələr, əlavə ədəbiyyatlar, məlumat kitabları, ilk mənbələr, dövrü mətbuat və s. mənbələr üzrə aparılır. Tələbələr mətn üzərində işin texnikası və metodlara sahib olmalıdırlar. Mətnin düzgün mütaliəsi və təhlili, icmallaşdırma və onun priyomları, plan və onun tərtibi meto-

dikası, çıxarışlar, tezislər, referatlar hazırlanması tələbələrin zehni iş qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, onların idrak fəallığını artırır.

Təbii ki, tələbələrin idrak fəallığının artırılmasında mühazirələrin imkanları və potensial təsir gücü kifayət qədərdir.

Mühazirəni dinləməyə hazırlıq, onu dinləmək, mənimsəmək, qeydlər aparmaq, bilikləri möhkəmləndirmək və dərinləndirən mənimsəmək tələbədən gərgin əqli yaradıcılıq tələb edir.

Mühazirəyə hazırlıq, əvvəlki mühazirənin məzmununu ilə bir daha diqqətlə tanışlıq, öyrəndiklərini bir daha yaddaşında bərpa etmək, tədris proqramları vasitəsilə qarşıdakı mühazirənin mahiyyəti, məzmununu üzərində düşünmək, hər hansı bir mövzunun dərslükdə necə verildiyini tutuşdurmaq, müqayisələr aparmaq, çətin sualların və problemlərin qeyd olunması, onların mühazirənin gedişində aydınlaşdırılmasına səy göstərmək geniş özünütəhsil priyomları olmaqla bərabər, həm də idrak fəallığını təmin edən səmərəli bir metoddur. Apardığımız araşdırmalar və tələbələrlə söhbətlər göstərir ki, seminar, praktik, laborator məşğələlər və fərdi işlər onlarda özünütəhsilə stimül yaradır, idrakı fəallığı artırır. Seminar məşğələsinə hazırlıq, planın tutulması, öyrənilməsi, lazım olan vacib məsələlərin aydınlaşdırılması, əsas ədəbiyyatlar, köməkçi vasitələrlə tanışlıq, onun öyrədilməsi, mövzu üzrə müstəqil işlərin təşkil edilməsi tələbələrə gərgin idrak fəallığı tələb edir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, tələbələrin pedaqoji təcrübə müddətində təşkilatçılıq işlərinə sövq edilməsi, onlarda özünütəhsil tələbatları tərbiyə etmək, gələcək pedaqoji fəaliyyətə axtarıcılıq və təşkilatçılıq münasibəti göstərmək də müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Tələbələrin tədris prosesi ilə bilavasitə bağlı olan referat, kurs işləri, bakalavr pilləsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış işlərinin yazılması da onlarda özünütəhsilə tələbat formalaşdırır. Nəticələrimiz:

1. Tələbələrin özünütəhsil fəaliyyəti ilə tədris-elmi fəaliyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vardır. Hər iki fəaliyyət biri digəri üçün şərtidir.

2. Ali məktəbdə təlim fəaliyyətinin müxtəlif forma və metodlarının imkanları daxilində tələbələrin idrak fəallığını formalaşdıran özünütəhsil priyomlarından səmərəli istifadə olunmasıdır.

3. Tələbələrdə təlim-idrak fəallığının formalaşmasında mühüm vasitə olan özünütəhsil bacarığının tərbiyə edilməsi gələcək müəllimin tədris və tərbiyə proseslərinə adaptasiyasını təmin edir.

4. Özünütəhsil tələbələri ictimai təcrübəni tez və keyfiyyətlə mənimsəməyə kömək edir, sistemli təhsil üçün lazım olan şəxsi keyfiyyətləri inkişaf etdirir, ictimai və idrakı fəallıq göstərməyə stimül yaradır.

5. Özünütəhsil sosial əhəmiyyətli bir işdir. O, tələbələrdə idrak marağının, tələbatların və motivasiyanın formalaşma vasitəsidir. Özünütəhsil tələbələrdə informasiya mənbələri üzərində müstəqil işləmək işləmək bacarıqlarını təmin edir.

6. Tələbələrin özünütəhsil fəaliyyətinə hazırlığı sadə məsələ olmayıb mürəkkəb bir mexanizmdir. Özünütəhsilin yolları, vasitələri çox zəngin və rəngarəngdir. Mühazirə, seminar, praktik və laborator məşğələlər, fərdi iş, tədqiqatçılıq fəaliyyəti, kurs, buraxılış işləri, zaçot və imtahanlar, auditoriyadankənar məşğələlər və s. belə özünütəhsil yol və vasitələridir.

YENİ SİVİLİZASIYANIN MƏDƏNİYYƏTİNİN BƏZİ CƏHƏTLƏRİ

Dos. A.N.Məmmədova

XXI əsrin başlanğıcında bəşəriyyət görünməmiş miqyasda kəskinləşdiyi vəziyyətə düşmüşdür. Bu problemlər fonunda

nəinki Yer in geofiziki vəhdəti, bizim sivilizasiyanın dəyərləri sisteminin, mədəniyyətin vahidliyi real şəkildə dərk edilməyə başlamışdır.

Mədəniyyət insanların həyat tərzinin təşkili və adaptasiyası kimi onların bir-birinə və təbii mühitə münasibətinin vacib göstəricisidir. Məzmunundan və istiqamətindən asılı olaraq o, xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır və ayıra bilər. Bizim zamanəmizdə bəşəriyyətin sağ qalması, özünəməxsus milli mədəniyyətləri ümumbəşəri dəyərlərlə birləşdirən vahid dünya mədəniyyətinin yaranmasından asılıdır.

Müasir dünyanın mürəkkəb problemləri şəxsiyyətin intellektual və humanist keyfiyyətləri haqqında məsələni kəskin şəkildə ortaya qoyur. Aşkar olur ki, fərdin formalaşması milli ilə yanaşı, dünya mədəniyyətinin təsiri altında getməlidir. Bu iki ölçünün uyğunluğu insanın sosial və ətraf mühitlə münasibətlərindəki birtərəflilikdən yayınmağa imkan verir.

Dünya mədəniyyətinin təşəkkül tapmasını çox vaxt yalnız mədəniyyətin avropalaşması ilə eyniləşdirirlər. Dünya mədəniyyəti bütün dünya xalqlarının mədəniyyətinin nailiyyətlərini özündə birləşdirməklə, onların müstəqilliyini qoruyub saxlayır. Bəşəriyyətin vahid mədəniyyəti ayrı-ayrı xalqların mədəniyyətini əvəz etmir, onları zənginləşdirir, onlara müasir dövrün problemlərinin həllində köməklik göstərir. Başqa sözlə, mədəniyyət insanların həyat fəaliyyətinin milli səviyyədə sadə təcrübəsi kimi deyil, çoxölçülü, qlobal proseslərlə əlaqədar hadisə kimi qarşımızda durur.

Həm milli, həm də dünyəvi inkişafın əsasını insanla təbiətin harmoniyası təşkil etməlidir. İqtisadiyyatın inkişafına istiqamətlənmiş əvvəlki strategiyanın yerinə mərkəzində insanın durduğu strategiya gəlməlidir. İnsanların müasir həyat təzi və onların məqsədi sənaye cəmiyyəti dövründə formalaşdığına görə əsaslı şəkildə dəyişməlidir. Ona görə də tək cə mədəni ənənələr deyil, yeni ekoloji mədəniyyətin məqsədyönlü inkişafı da zəruridir.

Ekoloji mədəniyyət insanın təbiətlə onu dərinlən dərk edil-

məklə birləşməsinin, bərişməsinin yeni üsuludur.

Ekoloji mədəniyyətin ən vacib əlaməti sadələvh antroposentrizmdən imtina edilməsi və biosferosentrik baxışların qurulduğu baxışlara keçilməsidir. Bu, o deməkdir ki, indi istənilən problemin həllində üstünlük sosial-iqtisadi amillərə deyil, təbii amillərə verilməlidir.

Belə yanaşmanın son məqsədi də, bilavasitə olmasa da, onun mövcud olduğu təbii mühiti saxlamaqla yenə də insandır. Ekoloji mədəniyyətin ölçüsü kimi ekoloji etika çıxış edir. Ekoloji etikaya əxlaq münasibətləri sferasında "insan-insan", "insan-cəmiyyət" ənənəvi münasibətləri ilə yanaşı "insan-təbiət" münasibətlərinin bir sıra cəhətləri daxil edilmişdir.

Ekoloji etikaya məxsus olan əsas xassələr içərisində aparıcı xüsusiyyəti gələcək nəsillərin yaşayacağı təbii mühitə olan qayğı təşkil edir. Ekoloji etikanı onun ənənəvi istiqamətlərindən fərqləndirən onun üzünü gələcəyə çevirməklə, indinin qayğısına qalmasıdır.

Ekoloji etikanın vəziyyəti artıq indi aşağıdakı tələbləri təklif etməyə imkan verir: gələcək nəsillərin yaşaması imkanını pozan istənilən hərəkətdən imtina etmək; təbii mühitin vəziyyətinə təsir göstərən qərarların qəbulunda gələcək nəsillər qarşısındakı məsuliyyət ölçüsü aparıcı olmalıdır; indiki nəsillərin mənafeyinə görə gələcək nəsillərə ziyan vurulmasına yol verilməməlidir.

İnsanla təbiət arasında qarşılıqlı münasibətlərin harmoniyasının təmin edilməsinə xidmət edən ekoloji etikanın müddəaları o zaman reallaşa bilər ki, o, insan fəaliyyətinin bütün sahələrini (təhsil, tərbiyə, siyasət və s.) əhatə etsin. Yalnız bu halda ekoloji məzmunla dolmuş etik normalar xoş arzular kimi qalmayıb, yeni ekoloji cəmiyyəti yaxşılaşdırma bilər.

Sivilisasiyanın sonrakı inkişafı üçün insanların həyat fəaliyyəti, onların təşkili qaydası tənzimlənməlidir. Milli mədəniyyət dəyərlərini tamamlayan ümumbəşəri dəyərlərin zəruriliyi aşkar olur. Birləşdirici humanist müddəalar ekoloji etika sayəsində inkişaf edir. Bu mədəniyyətlərin dialoqu, millət və

xalqların qarşılıqlı anlaşması üçün əsas verir. Ekoloji etika əsasında təbiətə yeni münasibət, ondan şüurlu, düşüncəli istifadə mədəniyyəti formalaşır.

SOSIAL TƏŞKİLATLARIN NÖVLƏRİ

Dos. T.B.Ağayev

Müxtəlif təşkilatlar adətən bu və ya digər fəaliyyət və ya xidmət növünə görə ixtisaslaşırlar. Bu öz növbəsində onların arasında funksiyaların dəqiq bölgüsünü zəruri edir. Həmin əsasda texnoloji əlamətlərə görə təşkilati strukturlar yaradılır ki, onlar da müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Sosiologiyada belə strukturlar üfüqi strukturlar adlandırılır. Əməyin funksional bölgüsünə əsaslanan təşkilatlar formal təşkilatlar adlanır. Onlara aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır:

1. Onlar rasionaldır (onların fəaliyyətinin əsasında məqsədəuyğunluq durur).

2. Onların daxilində insanların münasibətləri əsasən xidməti səciyyə daşıyır.

3. Məqsədlər ancaq funksional məqsədlərdir (yəni bilərəkdən birqiyətlidirlər).

Formal təşkilatın əsas funksiyası fərdləri kollektiv əməyin vasitələri və məqsədləri ilə birləşdirməkdir. Bu xüsusiyyətlər onlara aşağıda göstərilən məsələləri uğurlu həll etməyə imkan verir (bunu müəyyən dərəcədə onların üstünlükləri hesab etmək olar):

1. İnsanların fəaliyyətinin və təşkilatın struktur elementlərinin müxtəlifliyindən irəli gələn çatışmazlıqları məhdudlaşdırmaq yolu ilə səmərəliliyin artırılması.

2. Vahid bir orqanizm kimi bütövlüyün təmin edilməsi.

Formal sosial təşkilatı insanların sosial mühəndislik sahəsində çox qiymətli və qədim ixtiralarından biri hesab etmək olar. Formallaşdırma sosial münasibətləri rəsmi sənədlərdə, qanunlarda, təlimatlarda təsbit olunmuş normalar və

qaydaların köməyi ilə bir növ sadələşdirir. Bu isə insanların, sosial birliklərin və qrupların davranışında gözlənilən problemləri qabaqcadan müəyyən dərəcədə həll etməyə və səmərəli təşkilatlar yaratmağa imkan verir.

Sosial təşkilatın formal strukturu bölmələr və işçi yerlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri bir sıra nizamlayıcı sənədlərdə təsbit edir. Onlar qanuniləşdirilmiş tələblər, standartlar, nümunələr və davranış normalarının məcmusudur. Burada bütün işçilərin statusu, vəzifə və rol bölgüsü dəqiq şəkildə müəyyən olunur. Deyilənlərdən aydın olur ki, formal struktura malik təşkilatlar bütün əsas münasibətlərin qayəsini (məğzini) təşkil edir, onlarda sosial qayda-qanunun qərarlaşmasına səy göstərir.

Bütün müasir formal təşkilatlar öz mahiyyətinə görə müəyyən qədər bürokratik xarakter daşıyır. Bu məsələ ilə bağlı ideal bürokratik təşkilatın M.Veber tərəfindən verilən xarakteristikasını nəzərdən keçirək.

1. Təşkilatın hər bir hissəsinin məqsəd və vəzifələri aydın müəyyənləşdirilmiş olur. Onun qarşısında duran məqsədlərə çatmaq üçün zəruri olan bütün fəaliyyət ən sadə əməliyyatlara qədər dəqiqləşdirilir. Bu yüksək dərəcədə ixtisaslaşmaya imkan yaradır. İxtisaslaşma isə peşəkarlığın artmasına kömək edir və personalı (işçi heyətini) onların keyfiyyətinə görə seçmək mümkün olur.

2. Təşkilat iyerarxiya prinsipləri üzərində qurulur, yəni mövqelər və vəzifələr hakimiyyətin çoxmərthəli strukturu şəklində təşkil olunur. Adətən belə iyerarxiya piramida formasında çıxış edir. Bu piramidada hər bir vəzifəli şəxs yuxarıda duranlar qarşısında həm özünün şəxsi qərarları və hərəkətləri, həm də onun tabeliyində olanların qərarları və hərəkətləri üçün məsuldur. Digər tərəfdən o, özündən aşağıda olanlar üzərində hakimiyyətə malik olur. Bu hakimiyyətin həcmi və hüdudları dəqiq surətdə müəyyənləşdirilir.

3. Vəzifəli şəxslərin qərarları və hərəkətləri formal şəkildə təsbit olunmuş qayda və təlimatlar sistemi ilə idarə olu-

nur. Belə inzibati təşkilatlarda fəaliyyət bu ümumi təlimatların konkret hallara (situasiyalara) tətbiqi deməkdir. Təlimatlar fəaliyyətdə müəyyən yeknəsəqlik yaratsa da, bütövlükdə hakimiyyət strukturu ilə birgə fəaliyyətin müxtəlif növlərini əlaqələndirməyə, təşkilatın sabitliyini təmin etməyə imkan verir.

4. Formal təşkilat xüsusi inzibati heyətə malikdir. Onun vəzifəsi təşkilatın normal işini, hər şeydən əvvəl onun rabitə kanallarının fəaliyyətini təmin etməkdir. Əgər istehsal heyəti əsas məqsədlərə çatmaqda birbaşa (bilavasitə) iştirak edirsə, inzibati heyət bu işdə yalnız vasitəli (bilvasitə), yəni təşkilatın fəaliyyətinin təmin olunmasına yardım göstərmək yolu ilə iştirak edir.

5. Vəzifəli şəxslər müştərilərlə və digər vəzifəli şəxslərlə təmaslarında şəxssizlik yönəmini rəhbər tutmalıdırlar. Hər bir əməkdaş bütün şəxsi mülahizələrini kənara qoymalı və tam emosional qərəzsizlik mövqeyində dayanmalıdır. Tabeliyində olanlarla da məhz bu cür davranmaq zəruridir. Münasibətlərin belə rəsmi olmasının səbəbi iyerarxik səviyyələr, vəzifəli şəxslər ilə onların müştəriləri arasında sosial məsafənin qorunub saxlanılmasının zəruriliyidir.

6. Təşkilat tərəfindən əməkdaşların muzzla tutulması onların xidmət üzrə irəli çəkilməsini nəzərdə tutur. Böyüklüyə və ya uğurlu fəaliyyətə görə irəliyə çəkmə sistemi mövcud olmalıdır. Muzzla tutulma siyasi, ailə və digər əlaqələrə deyil, fəaliyyətdəki keyfiyyətlərə əsaslanır. Adətən vəzifəli şəxslər vəzifələrə seçilmirlər, onlar təyin edirlər. Buna görə də onlar hər hansı qrupdan yox, yuxarı pillədə duran rəislərdən asılı olurlar. Qulluqçular işdən əsassız olaraq azad edilməkdən mühafizə olunmalıdırlar.

M.Veber hesab edirdi ki, formal strukturun bu cəhətləri təşkilatın yüksək səmərəliliyini təmin edə bilər. Başqa sözlə, formal struktur səmərəlilik (rasyonallıq) prinsipləri üzərində qurulmalı, şəxssizlik münasibətlərini möhkəmləndirməli və ilk növbədə yuxarıdan aşağıya idarəetmə təsirlərinin həyata

keçirilməsinə yönəlməlidir.

Peşəkarlığın artması və informasiya texnologiyalarının inkişafı prosesləri müasir formal təşkilatın fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Yüksək ixtisaslı mütəxəssislər avtoritetlər iyerarxiyasına bağlanırlar, adətən orta ixtisaslı işçilərdən daha çox səlahiyyətə malik olurlar. Təbii ki, bu hal bürokratik iyerarxik strukturun bürokratik təbiətini aradan qaldırır və daha çevik idarəetmə sisteminin yaranmasına səbəb olur. Bundan əlavə, informasiya texnologiyaları aşağı ixtisaslı işçiləri sıxışdırıb çıxarır və onların gördüyü işlərin bir hissəsini maşınların öhdəsinə verir. Buna görə əminliklə demək olar ki, əgər mexanikləşdirmə standartlaşmaya doğru aparırsa, informasiyalaşdırma təşkilatın çevikliyinə doğru aparır.

Formal strukturdan fərqli olaraq, qeyri-formal struktur aşağıdan başlayaraq yuxarıya istiqamətlənməklə qurulur və hər şeydən əvvəl, öz-özünə təşkil proseslərinin nəticələrini təsbit edir (məhkəmləndirir). O, işçilərin şəxsi xüsusiyyətlərini və real insanlar arasındakı (vəzifəliyə arasında yox) münasibətləri əks etdirir. Bu halda bir çox normalar situasiya xarakteri daşıyır ki, bu da qeyri-formal strukturu çevik və mütəhərrik edir.

Qeyri-formal struktur özündə həm formallaşmış xidməti və işçi əlaqələri, həm də insanların ünsiyyəti zamanı yaranan sosial, psixoloji asılılıqları ehtiva edir. Münasibətlərdə qarşılıqlı rəğbət və antipatiyalar, sosial-ətnik amil, yaş, peşə və s. ilə bağlı amillər əhəmiyyətli rol oynayır.

Təşkilatda qeyri-formal strukturun əmələ gəlməsi bir sıra səbəblərlə şərtlənir. Həmin səbəblər aşağıdakılardır:

- təşkilatda sosial münasibətlərin tam məcmusunu formallaşdırmağın mümkünsüzlüyü;
- təşkilatın strukturunda konkret insanların özünə-məxsus (spesifik) xüsusiyyətlərini və keyfiyyətlərini nəzərə almaq zərurəti;
- xarici mühitin dəyişməsinə təşkilatın reaksiya ver-

mək zərurəti;

- təşkilatda gözlənilməyən situasiyaların (vəziyyətlərin) yaranmasının və meydana çıxan problemlərin həlli üçün yeni yanaşmaların tələb olunmasının qaçılmazlığı.

Real olaraq qeyri-formal struktur qeyri-formal qrupların şəbəkəsi kimi fəaliyyət göstərir. Bu qruplar formal cəhətdən məhkəmlənmiş bölmələrə çox oxşadırlar. Onların öz liderləri, öz iyerarxiyaları vardır. Geniş açıqlanmayan həvəsləndirmələr və sanksiyalar (cəzalar) sistemi ilə qüvvətləndirilmiş yazılmamış davranış qaydaları və normaları fəaliyyət göstərir. İstənilən təşkilatda şayələr və məxfi məlumatlar şəklində qeyri-formal kommunikasiya (rabitə) mövcuddur və bəzən bu, rəsmi məlumata nisbətən həqiqətə daha çox yaxın olur.

İnsanları qeyri-formal qruplara daxil olmağa çox vaxt aşağıdakı səbəblər sövq edir:

1. Mənsubiyyət hissəsinin təmin olunması; belə ki, təşkilat formalarının çoxu insanları bilərəkdən sosial təmaslarından məhrum edir.

2. İş yoldaşları tərəfindən yardımın zəruriliyi. İdeal halda tabelikdə olanlar heç nədən çəkinib – utanmadan özlərinin birbaşa (bilavasitə) rəhbərlərinə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Əgər bu baş vermirsə, rəis öz tabeliyində olanlarla qarşılıqlı münasibətini diqqətlə araşdırıb qaydaya salmalıdır.

3. İnsanın mühafizə olunmağa can atması. İnsanlar həmişə yəqin etmişlər ki, güc birlikdədir. Onlar özlərini xarici mühitin yad təsirlərindən qorumaq üçün müəyyən icmalarda birləşirdilər. İndi isə öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqlarında və s.-də birləşirlər.

4. İnsanların bir-biri ilə ünsiyyətdə olma tələbatı. İnsanlar onların ətrafında nələrin baş verdiyini, xüsusilə də əgər bunlar onların mənafeələrinə toxunursa, bilmək istəyirlər. Lakin formal təşkilatlarda daxili təmaslar olduqca zəifdir. Qeyri-formal təşkilat məlumat əldə etmək üçün qeyri-formal ka-

nallara yol açır.

5. İnsanların rəhbət bəslədikləri şəxslərə yaxın olmaq arzusu.

Həm formal, həm də qeyri-formal təşkilatlar real sosial nizamda öz töhfələrini verirlər, bir-birini tamamlayır, təşkilatdaxili əlaqələri zənginləşdirir və təkmilləşdirirlər. Strukturların qarşılıqlı təsirinin sinergetik effekti münasibətlərin müvafiq dərəcədə formallaşdırılması ilə təmin olunur. Bunlar da öz növbəsində həll edilən təşkilati məsələlərin xarakteri ilə müəyyən edilir. Burada ümumi yaxınlaşma meyli belədir: yaradıcılığın rolu yüksək olduqca, daha çox çeviklik göstərməli, dəyişmiş şəraitə uyğunlaşmaq bacarığı tələb olunduqca, hər bir insanın fərdi xüsusiyyətlərindən daha fəal istifadə edilməli, təşkilatın strukturu isə nisbətən az formallaşmış olmalıdır.

Qloballaşma prosesində ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasəti

BDU-nun sosio-

logiya kafedrasının

dissertan-

tı A.İ.Kosayev

ABŞ dünyanın sabitliyi, təhlükəsizliyi siyasətinə üstünlük verir. Z.Bjezinski yazmışdır: «Qlobal təhlükəsizlik üçün ABŞ ilk növbədə öz təhlükəsizliyini möhkəmləndirməlidir».(1. səh. 18)

Əgər təhlükəsizlik Amerika materikini əhatə etsəydi təhlükəsizliyin yaradılması asan olardı. Amerikanın təhlükəsizliyi Avropa, Asiya, Afrika ilə bağlıdır.

ABŞ politoloqları belə bir fikir irəli sürürlər ki, bir dövlətin özünün təhlükəsizliyini təmin etməsi qeyri mümkündür. Təhlükəsizlik qlobal səviyyədə həll olunmalıdır. 1-ci Dünya müharibəsi qeyri-bərabər inkişafın nəticəsində baş verdi. Buna görə də ABŞ prezidenti Vilson Versalda millətlə-

rin bərabər hüquqluluğunu irəli sürdü. Beynəlxalq problemləri hegemon dövlətlər həll edirlər. Belə qeyri bərabərlik isə yeni təhlükələrin meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biridir. Belə təhlükəsizlik başqa dövlətlərin də təhlükəsizliyini nəzərdə tutmalıdır. ABŞ-ın təhlükəsizlik sistemində milli güc əsas yer tutur. Milli şüura belə bir ideologiya yeridilir ki, Amerika milləti sən güclüsən, buna görə də istər qloballaşmada istərsə də qlobal təhlükəsizlikdə hegemon olmalısan. «Reyqanomika» adlanan iqtisadi model isə iqtisadi sahədə qloballaşmanı həyata keçirməyi nəzərdə tuturdu. İqtisadi proqramın həyata keçməsi nəticəsində ABŞ iqtisadiyyatı gücləndi. Politoloq D.Rozenou milli mənafeyi dövlət quruluşunun üstünlüyü ilə əlaqələndirirdi. (2 səh. 5)

İqtisadi qloballaşma siyasi sabitlik və təhlükəsizlik yaradır. XX əsrin 40-50-ci illərində həyata keçirilən «Marşal planı» 80-ci illərdə Reyqanın qlobal iqtisadi siyasəti, 90-cı illərdə azadlığı qorumaq aktı ABŞ-ın milli təhlükəsizlik siyasətindən irəli gəlir. Dünyada baş verən qloballaşma prosesini tədqiq edən müəlliflərdən biri olan Elvin Tofler «Amerika qlobalizmi» modelini irəli sürmüşdür. (3 səh. 27)

ABŞ-ın qloballaşma və milli təhlükəsizlik siyasəti aşağıdakı amillərlə səciyyələnir.

1. İqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək, humanitar yardımını artırmaq.
2. Təhlükəli regionlarda hərbi bazalarını yaratmaq.
3. Təhlükəni aradan qaldırmaq üçün silahlı qüvvələrdən istifadə etmək.

ABŞ özünə təhlükə hesab etdiyi ölkələrdə milli gücünü artırır. Uzun müddətli müharibəni təhlükəli hesab edir. Ona görə də qısa müddətli müharibələr aparmaqla beynəlxalq sabitliyi qorumağa çalışır. ABŞ politoloqları aşağıda sadalananları təhlükə hesab edir.

1. Məhəlli, regional müharibələrin çoxalması.
2. Nüvə silahından istifadə edilməsi təhlükəsi.
3. Yeni təhlükəli silah növlərinin meydana gəlməsi.

4. Terror hadisələrinin geniş miqyas alması.

5. Qlobal istiliyin yayılması, ekoloji təhlükə, güclü təbii fəlakətlərin baş verməsi.

ABŞ-ın qlobal gücü yalnız onun xarici siyasətindən deyil, daxili sistemin dinamikasından irəli gəlir. Z.Bjezinskiyə görə «ABŞ cəmiyyətin sosial laboratoriyasıdır»

ABŞ-ın qloballaşma siyasətində üstünlüyü aşağıda göstərilənlərdən irəli gəlir.

-ABŞ-ın iqtisadiyyatı dinamik inkişaf sürətinə görə fərqlənir.

-İntellekt səviyyəsinin yüksəkliyi.

-Dövlət idarəetmə mexanizminin demokratik dəyərlərə söykənməsi

-Amerika həyat tərzini qlobal cəmiyyətin həyat tərzinin əlamətlərini birləşdirir.

-ABŞ dünya dövlətlərinə inkişafın modelini verir.

-Yüksək texnologiya yaradır.

ABŞ politoloqları təhlükəni aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə təhlükəni törədən mənbələri öyrənirlər. ABŞ qlobal təhlükəsizliyin təmin olunmasında nəzəri və praktik cəhətdən beynəlxalq qaydaların yaranmasına və əməl olunmasına üstünlük verir.

ABŞ politoloqları qloballaşma prosesində yeni təhlükələrin yaranma biləcəyini qabaqcadan proqnozlaşdırır və onun qarşısını alan tədbirlər proqramı hazırlayırlar. Təhlükəni aradan qaldırmaq üçün milli güc hazır vəziyyətdə saxlanılır. Milli şüurda səfərbərlik elementləri öz fəallığını saxlayır. Dost, müttəfiq, bitərəf, düşmən, gizli düşmən olan dövlətlərin mövqeləri müəyyənləşdirilir.

Amerikada əxlaqi dəyərlərlə milli mənafe və milli təhlükəsizlik məsələləri əlaqələndirilir. Əxlaq məsələlərində insan azadlığı pozulursa, deməli təhlükəsizlik sistemi düzgün qurulmamışdır.

ABŞ-ın qloballaşma siyasəti XXI əsr mədəniyyətinin mühüm göstəricisidir. Qloballaşmada aparıcı ölkələr özünün effektiv siyasətini həyata keçirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1.3.Бжезинский «Выбор мирового господства или глобальное лидерство». Москва, 2004

2.Социально-философские аспекты современных международных отношений. Москва, 1989

3.А.Тоффлер «Сдвиг власти США: экономика, политика и идеология». Москва, 1992

Терроризм в представлении современной азербайджанской молодежи: причины, ассоциации и образы

Сазонова Алена, магистрантка

Актуальность проблемы терроризма трудно переоценить в условиях современной действительности. По данным ООН, в течение последних пятнадцати лет прослеживается стабильная тенденция роста террористических проявлений. Если в 1980 году было совершено 500 терактов, то в 1989 году – уже 850. Подъем приходится на 90-е годы – 10000 терактов ежегодно в период 1990 – 1995 год и 20000 терактов в период 1996 – 2006 год. Возросла жестокость и масштабность террористических проявлений. Проблема терроризма не обошла стороной и нашу республику. Ряд терактов имел место в Бакинском метрополитене в 90-х годах. И в этой связи значительный интерес представляет изучение проблемы терроризма и в нашей республике. В частности представление современной молодежи Азербайджана о терроризме.

В результате проведенного исследования было установлено, что проблема терроризма является достаточно актуальной для азербайджанской молодежи, уступая только, проблеме воин. При этом респонденты ставили проблему терроризма в один ряд с проблемой Нагорного Карабаха, они как бы являются взаимозаменяемыми в представлении опрошенных. Что подчеркивает значимость проблемы. Респонденты также указывают на динамику роста терроризма в будущем. Опрос показал, что наша молодежь хорошо осведомлена о проблеме терроризме. Самым называемым терактом является нападение на башни-близнецы в Нью-Йорке 11 сентября. В один ряд с захватом школы, в Беслане опрошенные поставили события 20 января и Ходжалы. При этом наша молодежь считает, что наше правительство способно справиться с проблемой терроризма в сотрудничестве с другими государствами.

Также было выявлено, что в представлении азербайджанской молодежи терроризм – явление, разрушающее общество; абсолютное зло, которое портит обычным людям жизнь. Терроризм ассоциируется у наших респондентов со смертью, убийством, злом, страхом, болью и ужасом. Террористы видятся опрошенным как сумасшедшие, жестокие и злые не люди.

В конце хотелось бы коснуться названных в результате опроса причин терроризма. Причину терроризма опрошенные видят в основном в стремлении некоторых народов к свободе и противостоянии двух миров: христианского и мусульманского. Террористами же становятся, по мнению наших респондентов, попав под чужое влияние или в результате неблагоприятной жизненной ситуации.

В завершении хотелось бы отметить, что современная азербайджанская молодежь имеет негативное отношение к проблеме терроризма, обладает достаточной осве-

домленностью об этом социальном явлении и эта проблема является достаточно актуальной.